

UZORI I IZVORI ZLATNE BULE ZA ZAGREBAČKI GRADEC

Lujo MARGETIĆ, Zagreb

Usporedbom odredaba Zlatne bule Bele IV., izdane u studenom 1242. za zagrebački Gradec, s odgovarajućim odredbama Bečke povlastice (1221.) i Peštanske povlastice (1244.) autor dokazuje, protivno Schünemannu, da uzor Zlatnoj buli nije bila Bečka povlastica ni drugi srodni sustavi jugoistočnih gradova njemačkoga pravnog područja, i, protivno Timonu, da je, unatoč nedvojbenoj sličnosti povlastica na cjelokupnom teritoriju hrvatsko-ugarske državne zajednice, smjer razvoja tekao od juga prema sjeveru, tj. od Slavonije prema Ugarskoj. Usto, autor dokazuje da ideje i instituti koji se nalaze u Zlatnoj buli imaju velikim dijelom svoj izvor u praksi suvremenih sjevernih talijanskih gradova, u tzv. općem pravu, koje su izgradili konzilijatori (komentatori, »postglosatori«) – pri čemu su važnu ulogu odigrali instituti Justinijanova Corpus iuris civilis, npr. recusatio iudici suspecti, ako postoji legitima causa recusationis – i, konačno, u pravnim načelima srednjodalmatinskih gradova (Split, Trogir), koja su Bela i njegova okolina dobro upoznali prigodom svog boravka u Dalmaciji, kojom su prilikom odobrili, uz ostalo, i opsežnu Trogirsku povlasticu u ožujku te godine.

Autor se dotiče i pitanja u svezi sa suprotnim tezama Dabinovića i Lanovića o karakteru i podrijetlu vojnih obveza Gradeca i nekih drugih pitanja povezanih sa Zlatnom bulom, npr. okolnosti da povlastica izdana Gradecu 1266. ni izravno ni neizravno ne spominje Zlatnu bulu.

1. Isprava poznata pod nazivom Zlatna bula, kojom je hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. dodijelio 16. studenoga 1242. važne povlastice novoosnovanoj gradskoj općini (*libera civitas*) u Zagrebu (*in Zagrabia*) na brdu Gradec (dalje: Gradec),¹ s pravom je na visokoj cijeni u hrvatskoj stručnoj i kulturnoj javnosti. To poštivanje i ljubav došli su do vrhunca nakon stvaranja samostalne hrvatske države. U povodu 750. obljetnice Zlatne bule organizirane su mnoge proslave i manifestacije. Osobito treba istaknuti znanstveni skup »Zagrebački Gradec 1242.–1850.«, koji su organizirali povjesničari zagrebačkoga Filozofskog fakulteta zajedno s najuglednijim hrvatskim kulturnim i znanstvenim institucijama, uz punu podršku Skupštine grada Zagreba. Radovi s toga skupa objavljeni su ubrzo u zborniku pod istim naslovom.² Muzej grada Zagreba i Historijski arhiv u Zagrebu dali su svoj

¹ T. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – dalje: CD), Zagreb, 1906., IV., 172, br. 155.

² *Zagrebački Gradec 1242.–1850.*, Zagreb, 1994.

doprinos reprezentativnom izložbom i publikacijom – katalogom pod naslovom *Zlatna bula 1242.–1992.*³ U toj knjizi objavljeno je nekoliko rasprava naših najuglednijih povjesničara.

Osnovni sadržaj Zlatne bule čine odredbe koje započinju riječima »Ovo su uvjeti i slobode itd.« (*conditiones itaque et libertates etc.*). One su opća osnova na temelju koje se razvijao život novoosnovane gradske općine.⁴ One su, uglavnom, osim nekoliko rijetkih izuzetaka, zanemarene u literaturi. Njih se u literaturi spominje uglavnom na faktografski način, bez ulaženja u vrlo složenu problematiku. Čak i u upravo navedenim zbornicima, kojima se proslavila 750. obljetnica Zlatne bule, naći će se tek tu i tamo poneki članak. Tako npr. zbornik *Zagrebački Gradec 1242.–1850.* od 407 stranica teksta sadrži samo tri članka o tom osnovnom sadržaju, a još se manje odgovarajućih raščlamba može naći u katalogu *Zlatna bula 1242.–1992.* Jedino se pomnom i minucioznom analizom svake pojedine osnovne odredbe može objasniti njezin smisao i povezati je s odgovarajućim odredbama drugih susjednih pravnih sustava i tek se nakon takve analize može pristupiti odgovoru na daljnje raščlambe bitnih značajki u Zlatnoj buli zabilježenih pojedinačnih instituta i cjeline osnovnog sadržaja Zlatne bule sa srodnim sustavima.

Pokušat ćemo u ovome radu ispitati nekoliko odredaba i ujedno izložiti svoje stajalište o tipu pravnog sustava kojem pripada Zlatna bula.

2. Iznenaduje nemarnost kojom su raščlambe pojedinih odredaba nerijetko prevedene u radovima novijih uglednih autora.

Tako se npr. Grothusen,⁵ koji je svojim radom na njemačkom predstavio europskoj znatnosti bitne aspekte Zlatne bule, čudi pravnoj manjkavosti (*juristische Mangelhaftigkeit*) odredbe po kojoj o protupravnoj presudi prvostupanjskog suca rješavaju predmet svi *maiores civitatis* pod predsjedanjem suca koji je donio prvostupanjsku presudu.⁶ Grothusenu se ta odredba iz više razloga čini neshvatljivom. Glavni bi razlog pravne neprihvatljivosti bio, po Grothusenu u tome da »sumnjivi sudac predsjedava u vlastitoj stvari«. I na drugome mjestu Grothusen se tuži na istu »pravno nedovoljnu odredbu« (*juristisch unzulängliche Bestimmung*).⁷ Da je Grothusen pozornije pogledao u prilično jasnu fotografiju Zlatne bule, koju objavljuje u svojoj knjizi, lako bi uvidio da su njegovi prigovori neutemeljeni. Naime, tekst Zlatne bule glasi *u nazočnosti toga suca (ipso iudice presente)*, a ne

³ *Zlatna bula 1242.–1991.*, Zagreb, 1992.

⁴ Ovom »statutarnom« dijelu Zlatne bule pridodane su i obveze kojima je kralj opteretio gradsku zajednicu (*universitas civitatis*): kada kralj vodi vojsku u Primorje, Korušku i Austriju, Gradec treba poslati 10 opremljenih vojnika; pri kraljevu posjetu gradu, treba mu osigurati za prehranu 12 volova, 1000 hljebova i 4 mješine vina; vojvodi »čitave Slavonije« kraljevskog roda dužni su dati polovicu tih količina; banu na početku službe daju vola, 100 hljebova i mješinu vina; prvih 5 godina grad je oslobođen naprijed spomenutih davanja; konačno, građani su se obvezali da će opasati grad zidom.

⁵ K. D. GROTHUSEN, *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1967.

⁶ GROTHUSEN, *nav. dj.*, 141–142: *Interessant ist in diesem Zusammenhang eine Bestimmung, die sich 1242 wie 1266 in derselben Formulierung findet, dass nämlich für den Fall der Rechtsbeugung durch den Richter alle »maiores civitatis« der Stadt zusammenzurufen seien, um unter Vorsitz des Richters das Urteil zu fällen. (...) der verdächtige Richter führte den Vorsitz in eigener Sache.*

⁷ GROTHUSEN, *nav. dj.*, 151.

pod predsjedanjem toga suca (*ipso iudice presidente*). Ispravno čitanje daje pravno i logički jasan tekst: sude *maiores civitatis*, ali je pri suđenju uključen i prisutni »osumnjičeni« (*suspectus*) sudac. Pogrešni tekst prihvatili su i ostali noviji autori, kao npr. N. Klaić⁸, Dobronić⁹, Barbalić¹⁰ itd., premda svi oni objavljuju uz svoj tekst i vrlo jasne fotografije Zlatne bule, od kojih je ona uz Barbalićev tekst u pravom smislu riječi prekrasna. Od najnovijih autora jedina je Apostolova upozorila na ispravan tekst.¹¹ Uostalom, već je i Tanodi taj dio teksta objavio na ispravan način,¹² popravivši neobičnu grešku koja se vuče od Tkalčića i Smičiklasa.

Čini se da Grothusen nije pozornije pregledao ni povlasticu iz 1266., koju on također objavljuje u svojoj knjizi. Grothusen tvrdi da obje povlastice imaju istovjetnu formulaciju (*in derselben Formulierung*)¹³ – ali taj »istovjetni« tekst bio bi po Grothusenu *iudice presidente*. U tekstu povlastice iz 1266. – pa i u njezinoj fotografiji što je Grothusen objavljuje – stoji, dakako, *iudice presente*. Da je Grothusen na to obratio pozornost, sigurno bi uočio da je tekst iz Zlatne bule, koji on citira prema Tkalčiću, d r u k ě i j i od teksta iz 1266., pa bi ga to navelo da provjeri svoje tvrdnje i onda bi na svoje iznenađenje vidio da su Tkalčić i Smičiklas pogrešno objavili taj tekst – a time bi izbjegao svoju pogrešnu interpretaciju teksta.¹⁴

3. U skladu sa shvaćanjem ostalih autora, Grothusen misli da se postupak pred gradskim vlastima u zagrebačkom Gradecu odvijao u dva stupnja. Prvi stupanj bio bi navodno sam gradski sudac. Ako stranka ne bi bila zadovoljna njegovom presudom, mogla bi se žaliti pred zbor gradskih uglednika, tj. pred skup svih *maiores*. Ako stranka ne bi bila zadovoljna ni tom drugostupanjskom presudom, imala bi pravo obratiti se za zaštitu svojih prava na samoga kralja.

Zlatna bula ne predviđa takav pravni put koji, uostalom, nije ni uvjerljiv. Naime, takav tijek postupka pretpostavlja da bi stranka, premda je već prethodno uvjerenjena da je sudac nedvojbeno pristran, ipak bila prisiljena čekati na njegovu presudu i tek nakon toga obratiti se na *maiores*. Ali takav put pravde ne samo da je neprihvatljiv nego se on protivni ne samo tekstu Zlatne bule nego i onom što znamo o tijeku postupka iz terminologije i opisa postupka u srednjovjekovnoj pravnoj literaturi (osobito konzilijatora, često nazvanih »postglosatori«) i iz pravne prakse gradova, osobito talijanskih.

⁸ N. KLAJĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., 141; ISTA, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., 80.

⁹ L. DOBRONIĆ, *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb, 1992., 12.

¹⁰ J. BARBALIĆ, »Diplomatičko značenje 'Zlatne bule'«, u: *Zlatna bula* itd. (bilj. 3), 13.

¹¹ (L. MARGETIĆ) – M. APOSTOLOVA MARŠAVELSKI, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo*, Zagreb, 1990., 57; drugo izdanje, Zagreb, 1999., 65.

¹² Z. TANODI, »Zagrebačka 'Zlatna bula'«, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, knj. XI., Zagreb, 1945., 36, uz upozorenje da u CD stoji greškom *presidente*. Treba naglasiti da je već M. KOSTREŃIĆ, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb, 1956., 217 uzeo u obzir Tanodijevu ispravku.

¹³ GROTHUSEN, *nav. dj.* (bilj. 5), 279–281.

¹⁴ A. DABINOVIĆ, »Statutarno pravo grada Zagreba«, *Mjesečnik*. LXIX., Zagreb, 1943. tvrdi da se u slučaju pristranosti gradskog suca stranka mogla »za drugog sudca obratiti samo gradskom vrhovnom sudcu« (?).

Terminologija teksta Zlatne bule nedvosmislena je: ako je sudac *sumnjiv* (*suspectus*) i tužitelj iznese neki zakoniti razlog izuzeća (*legitima causa recusationis*), sude svi starješine (*omnes maiores*). Uostalom, već je i prema Justinijanovu pravu¹⁵ takva terminologija korištena za slučaj suca koji je *sumnjiv prije početka parnice* (*antequam lis inchoetur*) pa ga stranka može *izuzeti* (*recusare*), a tako je npr. i prema Veronskom statutu iz 1228., prema Furlanskom statutu iz 1366. itd.¹⁶ Riječ je, dakle, o primjeni tzv. općeg prava, koje se na osnovi znanstvenog rada tadašnjih talijanskih i francuskih konzilijatora (kao supsidijarno pravo) primjenjivalo u velikom dijelu Zapadne Europe.¹⁷

4. Na pitanje osnovne značajke pravnog sustava Gradeca prema sadržaju osnovnih odredaba Zlatne bule autori su dosad ponudili nekoliko rješenja.

Po Schünemannovu mišljenju »može se bit srednjovjekovnih gradova Ugarske i njezinih jugoistočnih susjednih zemalja mirne duše označiti kao *njemački*«¹⁸ (kurziv: L. M.). Posve je drukčijeg mišljenja Timon.¹⁹ Po njemu su gradske slobode u Ugarskoj »osebujna pojava ugarskoga pravnog razvitka, koja nema svoju potpunu analogiju u razvoju europskog prava«. ²⁰ Timon dodaje da »najstarija gradska prava, tj. ona Székesfehérvára, Bude, Selmezbánye, Nagyszóllösa i Zagreba, upućuju na ugarsko podrijetlo i vlastite temelje«. ²¹ Grothusen je zastupao stajalište da je slavonski tip grada (dakle, uključujući i Gradec) ogranak ugarskog tipa, s time da se u slavonskom tipu zapaža »manji utjecaj francusko-valonskih i njemačkih građana« i što po njemu gotovo da nema utjecaja dalmatinsko-talijanskog municipalnog uređenja, koje bi se u Slavoniji ipak po njemu moglo više očekivati s obzirom na trajnu želju ugarskih kraljeva da dalmatinske gradove uključe u svoj sustav vlasti. ²² Konačno, spomenimo i Dabinovićevu tezu. ²³ Po njemu u njemačkome gradskom pravu nije ni izdaleka toliko naglašena vojnička komponenta grada kao u Zlatnoj buli iz 1242. Takva snažno izražena želja za stvaranjem »vazalne gradske obćine« mogla je po Dabinovićevu mišljenju nastati na osnovi poticaja iz »francuzke Normandije ili iz normanske donje Italije«. ²⁴

Schünemannova teza o njemačkoj provenijenciji svih hrvatskih i ugarskih gradskih povlastica ne temelji se na podrobnoj usporedbi njemačkih povlastica s jedne i hrvat-

¹⁵ *Codex Iust.* 3, 1, 16; 13, 1, 18.

¹⁶ Podrobnosti u L. MARGETIĆ, »O sudskom postupku u zagrebačkom Gradecu u XIII. i XIV. stoljeću«, *Rad HAZU*, 471, Zagreb, 1995., 28–29.

¹⁷ O ostalim vrlo složenim pitanjima s tim u svezi, npr. problema *maiores*, vidi MARGETIĆ, nav. dj. (bilj. 16), 31–32.

¹⁸ K. SCHÜNEMANN, *Die Entstehung des Stadtwesens im Südosteuropa*, Breslau, 1929., 8: (...) kann das mittelalterliche Stadtwesen Ungarns und seiner südöstlichen Nachbarländer getrost als deutsch bezeichnet werden.

¹⁹ A. v. TIMON, *Ungarische Verfassung- und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1904.

²⁰ Nav. dj. (bilj. 19), 219.

²¹ Nav. dj. (bilj. 19), 225. Usp. i nav. dj. 321–322.

²² GROTHUSEN, nav. dj. (bilj. 5), 110.

²³ DABINOVIĆ, nav. dj. (bilj. 14), 8.

²⁴ Nav. dj., 11.

sko-ugarskih s druge strane. Uzmimo npr. Beč kao najbliži veći grad s njemačkim pravnim sustavom prema povlastici vojvode Leopolda VI. od 18. listopada 1221.²⁵

Redosljed odredaba Bečke povlastice izgleda ovako: 1) razbojstvo, 2) ranjavanje, 3) *iuramentum callumniae*, 4) zlostavljanje, 5) progonstvo, 6) primanje prognanika u kuću, 7) satisfakcija, 8) silovanje i otmica ženske osobe, 9) nepovredivost kuća, 10) akuzatorno načelo, 11) dolazak stranca u grad, 12) tučnjava, 13) uvreda, 14) lažno svjedočenje, 15) bogohuljenje, 16) nošenje noža, 17) 100 prisežnika, 18) otuđivanje dobara maloljetnika, 19) ostavštine građanina, 20) ostavština stranca, 21) svjedoci pri *Leitkaufu* (*litkufu*), 22) prodaja, 23) monopol nad trgovinom s Ugarskom, 24) nenaoružanost došljaka, 25) požar kuće, 26) lažne mjere, 27) takse na suce, 28) vijeće 24-orice. Duboka i bitna razlika prema Zlatnoj buli posve je nedvojbena i očita. A pogotovu je uočljiva golema razlika u sadržaju. Dovoljno je upozoriti na to da se prema prvom poglavlju Bečke povlastice ubojica koji je ubio u samoobrani »čisti« dokazom usijanog željeza (*cum ignito ferro*). Tek nekoliko godina kasnije (1244.) car Fridrik II. ukinuo je tu odredbu. Ona je u punoj suprotnosti s odgovarajućom odredbom Zlatne bule po kojoj se u sudskom postupku rabe kao dokazna sredstva i s k l j u č i v o svjedoci i prisega (*testes et iuramenta*). Nadalje, u Zlatnoj buli nema i ne može biti mjesta odredbi po kojoj se bogohuljenje kažnjava odsjecanjem jezika, koje se čak ne smije (!) zamijeniti novčanom kaznom.

Ukratko, usporedba Bečke povlastice i Zlatne bule ne daje pravo Schünemannu.

Nasuprot tomu, Timonova teza o specifičnosti ugarskog tipa gradskih prava, u koju ulazi i Zlatna bula iz 1242. djeluje mnogo uvjerljivije. Evo kako glasi prijevod osnovnog sadržaja povlastice za Peštu iz 1244.:

- »1) Na vojni pohod, na koji ćemo osobno ići, treba da nam pošalju deset dobro oboruženih vojnika.
- 2) Nadalje, unutar našeg kraljevstva slobodni su od svake carine (*ab omni tributo*), osim tridesetine i osim prava crkve u Budi u odnosu na traženje carine na sol.
- 3) Nadalje, čabrova (*cibriones*) od njihova vina neće se tražiti.
- 4) Nadalje, nijedan od naših dostojanstvenika ne smije se među njih nasilno smjestiti (*violentum descensum*), a ni bilo što uzeti protiv njihove volje, već onaj koji dolazi mora platiti pravednom cijenom ono što mu je nužno.
- 5) Nadalje, nijedan »gost« među njima ne smije prodati svoje nekretnine i kuće nekom strancu, osim onome koji ima namjeru ubuduće stanovati u tom gradu.
- 6) Nadalje, tko god među njima umre bez potomaka, može ostaviti svoje nekretnine kome god želi.
- 7) Tko god među njima kupi nekretnine, ako ga o tome nitko ne tuži unutar godine i jednog dana, neka ubuduće posjeduje mirno i bezbrižno bez ikakva protivljenja.
- 8) Nadalje, neka sebi izaberu gradonačelnika kojeg hoće i neka nam izabranog predstave. On neka sudi sve njihove svjetovne stvari; ali ako on ne bi nekome pružio odgovarajuću

²⁵ Tekst je bezbroj puta objavljen. Pri ruci nam je E. TH. GAUPP, *Deutsche Stadtrechte des Mittelalters* II., Breslau, 1852., 238–251.

pravnu zaštitu, neka samog načelnika, a ne grad, tuži pred nama ili pred onim kojeg odredismo.

9) Nadalje, neka imaju pravo slobodna izbora župnika (...).

10) Nadalje, zamjenik palatina (*vicepalatinus*) ne smije nasilno (dolaziti i) stanovati kod njih niti im suditi.

11) Nadalje, neka svatko posjeduje bez ičijeg protivljenja sve što smo im dali poslije odlaska Tatara.

12) Nadalje, tko god želi s njima stanovati i imati nekretnine, dužan je izvršavati dužne službe.

13) Nadalje, neka se ne dosuđuje među njima dvoboj, nego neka ponudi odgovarajuće očišćenje u skladu s kakvoćom i težinom počinjenoga.

14) Nadalje, kada ih bude tužio neki stranac, protiv njih se mogu predložiti svjedoci samo njihovi sugrađani ili oni koji imaju sličan osobni pravni položaj.

15) (...)

16) Nadalje, lađe i vozila koji silaze i ulaze s robom i kola neka obavezno svraćaju k njima i neka imaju dnevni trg kao i prije.«

Vidi se da je Zlatna bula iz 1242. neusporedivo bogatija od povlastice za Peštu. Usto, razmjerno skroman opseg povlastice za Peštu opsežniji je od povlastica za druge ugarske gradove! Dodajmo da je npr. i povlastica za Križevce iz 1252. opsežnija i sadržajno bogatija od povlastice za Peštu. A nije nezanimljivo spomenuti da je do 1242. u povlasticama za slavonske gradove (južno od Dunava) dvoboj zabranjen u pet slučajeva (Vukovar, Perina, Petrinja, Samobor, Gradec), a u Ugarskoj (sjeverno od Dunava) samo jedanput (Nagyszombat). Dakle, proces modernizacije sudskog postupka počeo je takoreći isključivo u gradovima južno od Dunava, i to u prvom redu u srednjovjekovnoj Slavoniji (od Sutle do Požege). Kako to treba tumačiti? Čini se da je odgovor jasan: Bela III., Andrija II. i Bela IV. bili su, kao što je poznato, vrlo zainteresirani za naše obalno područje. Drugim riječima, smjer razvoja tekao je od juga prema sjeveru, tj. od Slavonije prema Ugarskoj – a ne obratno. Svakako treba ispraviti Grothusenovo mišljenje da se u Slavoniji ne može zamijetiti nikakav utjecaj prava dalmatinskih gradova. Bilo bi doista čudno da je boravak Bele IV. (i njegovih pravnih savjetnika) u Splitu i Trogiru u prvoj polovici 1242. ostao bez ikakva utjecaja na Zlatnu bulu, izdanu tek nekoliko mjeseci kasnije, pogotovo ako se prisjetimo da je upravo u Dalmaciji bilo čvrsto ukorijenjeno načelo da se u sudskom postupku koriste samo svjedoci i zakletve, a ne i dvoboj. Pritom, dakako, treba strogo lučiti modernizaciju sudskog postupka od organizacije gradske vlasti, za koju nije bilo nikakve potrebe da se presađuje iz Dalmacije u Slavoniju.

Dodatni poticajni element modernizacije sudskog postupka dolazio je nedvojbeno i iz pravnih shvaćanja doseljenika u Gradec. Među tim doseljenicima istaknutu ulogu već početka imaju Talijani, osobito mletački trgovac *Pjerin* (*Perynus mercator*)²⁶ i njegovi

²⁶ Vidi npr. I. K. TKALČIĆ, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba* (Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae = MCZ) I., Zagreb, 1889., 30, br. 38 = CD V., Zagreb, 1907., 140, br. 648. U Tkalčičevu tekstu treba ispraviti *e conservo* u *e converso*.

brojni rođaci, koji i nakon njegove smrti imaju u Gradecu istaknutu ulogu.²⁷ Oni su bez sumnje bili i te kako zainteresirani da se pravna zaštita obavlja u Gradecu na što jednostavniji i moderniji način u skladu s načelima i normama koje su vladale u Italiji.²⁸

5. Dabinović²⁹ je svoja istraživanja podrijetla pravnog položaja Gradeca usmjerio drugim putem. On se zapitao odakle je Bela IV. dobio poticaj za osnivanje grada koji bi imao specifične vojničke obveze »jedne vasalne gradske občine«, tj. obvezu pružanja vojničke pomoći kralju s deset opremljenih vojnika u slučaju kraljeva vojna pohoda u »primorske krajeve, Korušku ili Austriju« i obvezu sagraditi na vlastiti trošak zid svoga grada. Dabinović je svoje analize usmjerio prije svega prema Njemačkoj i kao primjer naveo Beč te došao do zaključka da Beč nije mogao biti uzor i poticaj Beli IV., zato što »bečko pravo vodi tek sporedno računa o vojničkom značaju toga grada«³⁰ i za to dao više dokaza. Nasuprot tomu Dabinović nalazi velike sličnosti vojnog organiziranja Normana u sjevernoj Francuskoj i u južnoj Italiji: »u jednom i drugom kraju vladali su kroz nekoliko stoljeća Normani« i, što je najvažnije, »primjećujemo istu pravnu formaciju gradske občine u odnosu vasala prema kralju kao što je to slučaj kod Zagreba«.³¹

Dabinović nije uzeo u obzir osnovnu i duboku razliku francuskog i normanskog feudalnog sustava u odnosu na ugarsko-hrvatski feudalni sustav. To je utoliko čudnije što je mogao koristiti vrlo dobro koncipiranu Lanovićevu studiju³² u kojoj je on na oko 60 stranica dao osnovne postavke zapadnoga feudalnog sustava koje je suprotstavio našem donacionalnom sustavu, obrađenom u daljnjih približno 50 stranica, da bi knjigu dovršio konciznom usporedbom obaju sustava na 7 stranica. Rezultat je njegovih detaljnih istraživanja da između ta dva sustava »analogije nema: oba su, doduše, sistema vladala vijekovima uporedo (...) ali su im razne državopravne prilike (...) dale, od početka, različite pravne značajke (...)«³³

Međutim, Lanović nije uzeo u obzir da je naš feudalizam nastao velikim dijelom pod utjecajem njemačkog i talijanskog feudalizma koji su preuzeli načela langobardskog prava, bitno drukčija od franačkih. Tako se npr. u Italiji strogo razlikovalo feud *iure Langobardorum* od feuda *iure Francorum* u južnoj Italiji, koji je zadržao franačke značajke. U Njemačkoj i Italiji feud je ubrzo postao nasljedan i otuđiv, tako da je senioru ostalo puko strogo imovinsko pravo prvokupa – uostalom čak slabije od prava prvokupa najbližeg agnata. Dakako, Dabinovićevo traženje vazalnog odnosa kralj – grad u franačko-francusko-normanskom sustavu posve je promašeno, jer ne uzima u obzir velik broj čimbenika na koje je Lanović dobro upozorio. Začudo, Lanoviću je izbjegla bitna srodnost našega i langobardskog feudalizma, prihvaćenog u Njemačkoj i Italiji.

²⁷ O tome iscrpnije N. KLAJČ, *nav. dj.*, iz 1982. (bilj. 8), 96–101.

²⁸ O tome V. BEDENKO, *Društvo i prostor srednjovjekovnoga Gradeca* (u radu navedenom u bilj. 2), 37 i d.

²⁹ U radu navedenom u bilj. 14.

³⁰ DABINOVIĆ, *nav. dj.* (bilj. 14), 7.

³¹ *Nav. dj.*, 8.

³² M. LANOVIĆ, *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*, Zagreb, 1928.

³³ *Nav. dj.*, 104.

U nas se uobičajilo govoriti o »razvoju feudalizma«, o pojedinim njegovim značajkama npr. u Dalmaciji, Slavoniji itd., a da se nije uzelo u obzir kako je riječ *feudalizam* vrlo neprikladan naziv za bezbrojne oblike srednjovjekovnoga društvenog i državnog organiziranja, koji jedan s drugim najčešće nemaju ništa zajedničko,³⁴ osim ako je riječ o presađenom tipu kao npr. feudu *iure Francorum* u južnoj Italiji ili o feudalizmu u Bizantu od Komnena dalje. Kada se piše o »bizantskom feudalizmu« p r i j e K o m n e n a, onda je prethodno nužno točno definirati o čemu se zapravo govori, jer se u protivnome dolazi do rezultata koji su potpuno promašeni.

6. Još 1992. u zborniku *Zlatna bula* nalazi se ova tvrdnja: »1266. Bela IV. potvrđuje i proširuje Zlatnu bulu.«³⁵ Međutim, u povlastici izdanoj zagrebačkom Gradecu 1266. o Zlatnoj buli iz 1242. nema ni riječi. Prema tekstu povlastice iz 1266. proizlazilo bi kao da je Bela IV. tek te godine dodijelio građanima Gradeca znatna prava. Kralj ističe da je nekoć (*olim*) odredio da se podigne grad na brdu *Grech iuxta Zagrabiam* i da im zbog velikih troškova kojima su građani bili izloženi u podizanju grada (*in cuius castris constructione*) dodjeljuje »opsežna prava i slobode«. Kako to da Bela IV. prešućuje da je 1242. izdao Gradecu Zlatnu bulu?

Problem je jasno iznio Tanodi u svom radu iz 1945.: »Međutim sama izprava (iz 1266.: L. M.) nigdje ne spominje da je Bela dao povlasticu Gradcu 'Zlatnom bulom' ili da potvrđuje stare povlastice. Izkršava pitanje (...) zašto nije spomenuto prijašnje darivanje.«³⁶ Ali, izmijevši jasno problem, Tanodi ga nije dovoljno uvjerljivo interpretirao. Po njegovu mišljenju građani Gradeca izvršili su svoje obećanje, tj. sagradili utvrdu, pa su zbog toga dobili pravo ponovno tražiti potvrdu slobodština«. Ali, zašto kralj 1266. tako uočljivo šutio o Zlatnoj buli?

Bela IV. nalazio se oduvijek u nezavidnoj financijskoj situaciji. Zbog toga je nastojao na svaki način popuniti svoju blagajnu – uostalom, isto kao i ostali srednjovjekovni i ini vladari putem dodjele časti i posjeda pojedincima i zajednicama. Za uzvrat dodijeljenih ča-

³⁴O bitnim razlikama različitih tipova feudalizma često smo pisali. Vidi npr. u L. MARGETIĆ, *Antika i srednji vijek*, studije, Zagreb, 1995. na više mjesta, npr. str. 169 i d.; 180 i d.; 204 i d., a u raspravi *Feudalizam*, koja se nalazi u istoj knjizi, 227–247, pokušali smo utvrditi bitne razlike feudalizma na pojedinim pravnim područjima. Istina je da je prošlo tek 5 godina od tih raščlambi, pa se diskusija još nije mogla rasplamsati kao što to pitanje doista zaslužuje, ali čini se kako bi bilo vrijeme da se konačno prestane rabiti izraz koji kod svakog autora ima drugo značenje, ako ga uopće ima. Vjerojatno mnogi i podsvjesno misle da je feudalizam takav društveni poredak u kojem su seljaci vezani uz zemlju i koje izrabljuju »plemići«. Ali najčešće se ne može točno znati što autor misli pod terminom feudalizam.

³⁵Potpuno razumijemo stajalište naše najnovije historiografije da se ovakvi i slični problemi guraju pod tepih, u vrijeme kad se ona hrve s puno težim i dubljim problemima. Ali ne vjerujemo da za iduće generacije naših znanstvenika neće biti nezanimljivo argumentirano se pozabaviti pitanjem: Je li »feudalizam« u našim krajevima »uvezen« iz Francuske ili južne Italije ili je on posve različit od tamošnjeg »feudalizma«, odnosno, je li on srodan idejama koje su iz Italije i Njemačke prodrle do nas, kao i kakve su značajki »feudalizma« u doba hrvatske države narodnih vladara, tj. prije stvaranja hrvatsko-ugarske državne zajednice – naime, postoji li kakva veza između značajka društvenog uređenja tadašnjeg Bizanta (bizantski »feudalizam« prije Komnena)? Čini se da bi današnja historiografija plodnom diskusijom mogla bar pripremiti odgovore idućoj generaciji.

³⁶*Zlatna bula* (bilj. 3), 58.

³⁷TANODI (bilj. 12), 30.

sti, posjeda i povlastica, vladari su tražili i postizavali trenutne i dugoročne obveze obdarenih.³⁷ Pritom je u pogodno vrijeme dobro došao i vladarov pritisak, a među sredstvima pritiska rado se rabilo razne pravne okolnosti. Lijep je primjer odnos prema Krčkim knezovima, koji su upravo u doba Bele IV. postigli bitno poboljšanje svoga držanja kontinentalnih posjeda (Vinodol, Modruš), koje se od pukog doživotnog prava na posjede pretvorilo 1251. u trajno nasljedno pravo, tako da svaki idući muški ovlaštenik ostvaruje to pravo uz jedini uvjet da dokaže kako je s prvim obdarenikom povezan neprekidnom muškom linijom. Tu su povlasticu Krčki knezovi, kasnije nazvani Frankapani, koristili tijekom idućih stoljeća sve do 17. stoljeća! Dakako da su Krčki knezovi morali i te kako duboko i opetovano zagrabiti u svoje kese, to više što je Bela IV. dodatno uspio vještim mijenjanjem obveza Krčkih knezova povlasticama iz 1242. i 1251. i pravnim finesama držati ih stalno pod pritiskom.³⁸

Dakako da je Bela IV. mogao mnogo slobodnije postupiti prema Gradecu, jer je taj bio neusporedivo ovisniji kralju nego Krčki knezovi. To je toliko jasno da ne treba daljnjeg dokazivanja.

Osobito upada u oči povlastica Gradecu iz 1258.³⁹ Iz te povlastice vidljivo je da su se građani tužili na to da su previše opterećeni velikim podavanjima: *magno se quererentur solutione censuum aggravari*. Na tu pritužbu kralj je preko bana Stjepana odredio da će građani Gradeca ubuduće biti obvezani godišnje plaćati »samo 200 penza« (*ducentas tantummodo pensas*). Neke činjenice odmah upadaju u oči: očito su 1258. građani plaćali (mnogo) više pa je tek te godine obveza smanjena na »samo 200 penza«. Ali u Zlatnoj bule iz 1242. nema riječi o takvoj obvezi!

Očito je da se nakon 1242. dogodila neka bitna promjena u položaju Gradeca, kojom je on opterećen novim teškim i neugodnim financijskim obvezama. Na žalost, o tim dramatičnim događajima vrela šute. Ponešto se može naslutiti iz sadržaja neobične isprave iz 1247., sačuvane u izvorniku. Prema toj ispravi,⁴⁰ kralja Belu IV. zamolili su kanonici zagrebačkog kaptola »da im se udostoji dodijeliti (...) neko brdo po imenu Gradec u zagrebačkom komitatu uz Zagreb (*montem quendam nomine Gradyz in comitatu Zagrabiansi iuxta Zagrabiam existentem*). Dio toga brda znamo da pripada gradu gradečkih gostiju (*ad villam hospitum Grez*), a dio pak Vanlegenu. Oni (...) u općem strahu od smrti nemaju kamo skloniti svoje glave i glave svojih ljudi te zaštititi čvrstom obranom dobra zagrebačke crkve i svoja vlastita.« Bela odlučuje »Mi smo dakle (...) tom kaptolu to brdo s okolnom zemljom, dovoljno za potrebe jednoga velikog grada⁴¹ (*unius magne ville*) dali i prenijeli punim pravom u trajno vlasništvo i uz poseban uglavak da rečeni kaptol na tom brdu uzme za sebe (tj. za kaptolsku zajednicu) pristojan dio (*decentem porcionem*) kojim će se vrlo jako utvrditi troškom cijeloga kaptola tako da bi (...) bedemi u vrijeme nevolje

³⁷ Osobito se rado primjenjivalo davanje u zakup i zalog prihoda. Primjera je bezbroj. Vidi npr. L. MARGETIĆ – M. MOGUŠ, *Zakon trsatski*, Rijeka, 1991., 172–180.

³⁸ O tome podrobnije L. MARGETIĆ, *Iz vinodolske prošlosti*, Rijeka, 1980., 16–26.

³⁹ MCZ I., 28, br. 3 od 5. srpnja 1258.

⁴⁰ CD IV., 323–324, br. 286.

⁴¹ Ovdje *villa* u smislu *grada*, kao npr. u povlastici za Viroviticu: CD III., 422, br. 367: *magna villa Wereuce*«.

(...) prihvatili one koji ih sami za sebe ne bi htjeli ili mogli sagraditi. One pak osobe (...) toga kaptola koje su u stanju sagraditi sebi vlastite utvrde (*turres speciales*) neka prime na osnovi dobrovoljne i posebne kaptolske dodjele parcele na kojima će sagraditi utvrdu i zidove za svoje vlastite obitelji i stvari, i to prema ždrijebu, što će kome pripasti. Te zgrade neka su ovlaštene dati, darovati, ustupiti i trajno zapisati svojim potomcima, nasljednicima potomaka i kome god hoće, po svojoj dobroj volji, s time da vlasništvo samog utvrđenog grada (*ipsius castri*) ostaje u cijelosti rečenom kaptolu. U posjed brda i okolne zemlje dali smo ih uvesti po našem vjernom Abrahamu, moravičkom županu.«

Sadržaj isprave izaziva čuđenje. Neobičan je velik strah zagrebačkih kanonika pred Tatarima punih 5 godina nakon mongolske provale. Zar nije prirodno očekivati da je taj strah potaknuo kanonike da grade sigurna skrovišta već 1242. i 1243. godine? Ali još je čudnije da oni traže čitavo brdo Gradec i da im kralj to odobrava, premda se već iz same isprave vidi da dio brda pripada Gradecu, a dio županu Vanlegenu. I ne samo to. Kralj kaže u ispravi da je kanonike dao u posjed »brda i okolne zemlje"! Kralj je dakle darovao kaptolu u puno vlasništvo čak i one zemlje koje su 1242. godine bile dodijeljene Gradecu. Kako je to moguće?

Čini nam se da se na to pitanje dade uvjerljivo odgovoriti. Naime, 1242. dobili su građani novoga grada na brdu Gradecu oslobođenje od bilo kakvih podavanja prema kralju tijekom pet godina. Tih pet godina trebalo je proći upravo u 1247. godini pa je Bela IV. mogao s punim pravom očekivati da će mu ubuduće građani pomagati izdašnom financijskom pomoći. Građani su sigurno bili drukčijeg mišljenja jer je rok od 5 godina doista kratak za podizanje i ekonomsko osamostaljivanje novoga grada. Kralj sada vrši pritisak na građane i daruje kanonicima čitavo brdo Gradec, što zapravo znači da Gradec postaje naselje koje pripada zagrebačkom kaptolu. Doduše, kaptol se nije mogao zanositi iluzijom da će Gradec doista postati njegovo podložničko mjesto, ali mu je sigurno bilo i te kako drago da se neugodnome susjedu podrežu krila što je više bilo moguće.

Ali kako je kralj smio još prije isteka petogodišnjeg razdoblja okrnjiti gradske slobode Gradeca na tako flagrantan način? On je to mogao učiniti jedino ako se građani nisu držali obveze koju su sami preuzeli i koja je bila utvrđena u Zlatnoj buli. Naime, građani su obećali da će na vlastiti trošak učvrstiti brdo Gradec i tako grad i brdo pretvoriti u utvrdu, *castrum*. Oni to, po svemu se čini, nisu učinili, jer se još i u ispravi iz 1247. kaže da dio brda pripada *ad villam* – (dakle ne *castrum*!) gradečkih gostiju. Pa čak još 24. travnja 1252., prilikom osnivanja Križevaca, kao da utvrde oko Gradeca nisu bile potpuno sagrađene, jer Bela odobrava Križevcima slobodu koju uživaju »gosti Gradeca i Novog mjesta u Zagrebu« (*hospites de Grez et de Nova villa Zagrabie*). O »utvrđi Gradec« (*castrum Grech*) riječ je tek pri kraju pedesetih godina 13. stoljeća, a kraljica pak Marija tek 1261. godine priznaje da su se građani Gradeca istrošili izgradnjom utvrde oko grada.⁴²

Strogo pravno gledano, moglo bi se na Belino rezoniranje staviti mnoge pertinentne primjedbe i prigovore. Ipak, ne bi trebalo zaboraviti da je Bela IV., kao i mnogi drugi vladari prije i poslije njega, bio u prvom redu zainteresiran za korist – osobito financijsku –

⁴² Ova je neobična isprava već odavno predmet istraživanja naših znanstvenika. U diskusiju o različitim tezama ne možemo ovdje ulaziti, jer bi nas to predaleko odvelo od teme koju obrađujemo.

koju je od svojih postupaka mogao izvući za sebe. Kontradikcije i nelogičnosti nisu ga pritom ni najmanje smetale. Snažnom vladaru nije bilo uputno prigovarati, a da se netko ipak usudio pozvati na pravnu logiku, Bela IV. mogao bi mu lako odgovoriti u skladu s poznatim načelom rimskog prava: *Quod principi placuit, legis habet valorem* (Što se vladaru sviđa, ima snagu zakona). Pritom je vladar mogao mijenjati svoje mišljenje po vlastitoj prosudbi kolikogod je puta htio. Dakako, ako je vladaru bilo u interesu, on se rado pozivao na pravnu sigurnost, očekujući ponovno pritom izdašnu zahvalnost podanika o kojoj vrela najčešće šute.

Pa ipak ostaje otvoreno pitanje: Zašto se iz teksta povlastice iz 1266. ne može nikako na-
slutiti da je postojala i Zlatna bula iz 1242.?

Summary

MODELS AND SOURCES OF 'ZLATNA BULA' OF GRADEC

In this article author compares some regulations from 'Zlatna bula' of Bela IV, which was bestowed to Gradec in November 1242, with similar charters of Vienna (1221) and Pest (1244). Based on this comparison the author tries to prove, opposing Schünemann, that the text of 'Zlatna bula' was not based on the text of Vienna charter, although there are certain similarities between these two charters. Moreover, the author reveals that some of the regulations of 'Zlatna bula' have certain correspondence to the legislative sources of the Northern Italian cities. The root of this correspondence author finds in some institutions of Justinian's Corpus iuris civilis, which was also known in Dalmatian towns (i.e. Split, Trogir).

In his text, the author also discusses opposed theories of Dabinović and Lanović about the character and origin of military obligations of Gradec and some other questions.